

ŞAİR ÂŞIĞIN TOPRAKLA HÂLLEŞMESİ

Abdülkadir DAĞLAR

Iblis, kendisine Hazreti Âdem'e secde etmesi emredildiğinde ona secde etmeyeceğini söylemiş; zira Âdem/insanın *tîn*/topraktan yaratıldığını, kendisinin ise *nâr*/ateşten yaratıldığı için ondan daha üstün olduğunu ileri sürerek gururundan dolayı Halik'ına isyankâr olmuştu (A'raf: 12). Evet, Allah nurdan yarattığı melek ve ateşten yarattığı cin ve şeytan taifesinin üzerine insanı en şerefli mahlûk olarak topraktan yaratmıştı. Toprak, yeryüzünde Allah'ın halifelliğini yüklenecek olan insanın yaratılış hammaddesi idi.

Türkçe şifahi ve kitabi kültürde toprak; saflığı ve yalınlığı bildirmekte, bunun yanında gurur ve benliği ayaklar altına alarak tevazu etmenin yönünü de göstermektedir. İblis'in aşağılamasının, gurur ve benlik gösterisinin aksine toprak, insandaki gurur ve benliği temizleyip ortadan kaldıran özelliği ile de pak edici temel unsurdur. Ayrıca maddi anlamda insan bedeninin cevheri sayıldığı için de beden gelişten sonraki dönüş istikametini belirlemektedir. Bu yönüyle toprak, oluş ve ölüş istiaresinin de merkezinde yer almaktadır.

Türkçe *toprak*, Farsça *hâk* ve Arapça *tîn* (/tînet) ve *türâb* kelimeleri ile birlikte divan şiirinde çok çeşitli anlam ve çağrışım birliktelikleriyle karşımıza çıkmaktadır. *Türâb*'in *türbe(t)* ile kökteş kelimeler oldukları düşünülecek olursa insan bedeninin dünyadaki son menzilinin toprak olduğunu ve hatırasının da yine toprakla abideleştiğini söylemek mümkün hâle gelir.

Divan şiirinde bir âdemoğlu olarak âşığın maşuk/sevgili karşısındaki durumuna gelince: Sevgilisinin karşısında âşık; tam tevazu hâlidir, toprak gibi alçak gönüllüdür, açık ve saftır yani herhangi bir gizli niyetten uzaktır, tam teslimiyet hâlidir, ölünün kendisini toprağa tam bırakışını andırır.

Yol istiaresi çerçevesinde aşk yolundaki âşık-sevgili ilişkisi de divan şairlerince çeşitli şekillerde yorumlanır. Bu bakımdan toprak, âşığın sevgiliye vuslatında önemli bir vasıttır. Âşık, kendisini sevgilinin ayaklarının bastığı yolun toprağı kabul eder ve o toprağın sevgilinin ayaklarına bulaşan tozu olmayı istemekle mutlu olur.

Hayatın son merhalesinde her türlü benlik ve iktidar davasını geçersiz kılan toprakla ilgili olarak, beşeri kudretin zirvesini gören sultan şairlerin divanlarından birkaç beyit örnek vermek, divan şiiri geleneğinin toprak tasavvuru hakkında bazı ipuçları verebilir.

Osmanlı Devleti'nin zirve çağının büyük hükümdarı -Batılıların deyişiyle "Grand Turco"- Fatih Sultan Mehmet -yani şair Avnî (ö. 1481)-; sevgilinin mahallesini kendine taht -belki payitaht-, sevgilinin ayak bastığı ya da ayaklarıyla üzerinde gezip dolaştığı toprağı da başına taç kabul etmektedir:

*Hâk-i pâ-yı yâr tâcum kûy-ı dil-ber mesnedüm
Reşk ider Cemşid ü Cem taht u külâhumdan benim*

(Doğan 2014: 383)

Sevgilinin karşısında kul pozisyonunda yere diz çökerek, toprağa başını koyup, yüz sürdüğünde, başına yüzüne bulaşan toprağın sağladığı tevazu ile Avnî; geniş ülke topraklarının sultanlığına değil aslında sevgilinin uçsuz bucaksız gönül ülkesinin sultanlığına talip olmaktadır, öyle ki Cemşid ve Cem gibi nice kudretli padişahları da kıskandıracak bir sultanlıktır bu.

Avnî'nin oğlu Sultan II. Bayezid -yani şair Adlî (ö. 1512)-, aynı minvalde

*Pâd-şâhum lutf idüp Adlî kulunun başına
Hâk-i pâyun tâc idüben Rûma sultân eylegil* (Bayram 2008: 249)

beytinde; gönlünün padişahı sevgilisinden, sevgilisinin ayağının toprağın dan kendi başına taç yapıp takmasını istemektedir. Böylece Adlî de sevgilinin gönül ülkesinin padişahı olacaktır. (Adlî, burada belki de şiir vasıtasıyla şair babasından devletin sultanlığını kendisine vermesini istemektedir.)

Sevgilinin ayağının toprağı âşık için bir lütuftur, her âşığa nasip olmaz; sevgilinin muhitinde onun ayaklarına düşebilen âşık Rum (/Doğu Roma) -ya da Anadolu- ülkesinin hükümdarı olma talih ve devletine kavuşmuş gibi olmaktadır.

Adlî; şu mısralarda ise sevgilinin ayağının toprağının, -âdeta *sürme* gibi gözlerinin nur/ferini, berrak görme kuvvetini artırdığını dile getirmektedir:

Eger sâfi-nazar olmak dilersen

Ayağı toprağın nûr-ı basar kıl (Bayram 2008: 251)

Bu mısralarda olduğu gibi, Adlî'nin torunu Kanuni Sultan Süleyman -yani şair Muhibbî (ö. 1566)- de

Hâk-i pâyı tûtiyâdur gözlerüme iy sabâ

Zahmete girme varup gezme Sıfâhân illerin

(Yavuz - Yavuz, 2016: 1335)

beytinde seher vaktinin *saba* yeline seslenmekte, İran'ın Isfahan şehrinin meşhur sürme toprağını taşıma zahmetine girmesine gerek olmadığını çünkü sevgilinin ayağının toprağının, kendi gözleri için sürme olduğunu ifade etmektedir.

Sevgilinin ayağının toprağının sürme sayılmasının, derin anlam tabakasında sevgiliyi görmenin, aşığın -belki ayrılık gözyaşlarından- ışığı azalan gözlerine kuvvet verdiğine işaret ettiğini söylemek mümkündür.

Yukarıdaki beyitler, sevgilinin ayağının toprağının şair âşık için neler ifade ettiğine birkaç örnek vermektedir. Bu beyitlerde toprağın yönü, sevgiliden âşığa doğrudur. Buna mukabil ayrılık kederinden ölen âşığın toprağı da sevgili için bazı hâllere sokulmaktadır; şairin bundaki amacı, hayatta iken sevgiliye vuslat fırsatı elde edemeyecek olan âşığı öldükten sonra bir şekilde sevgiliye kavuşturmaktır.

Bu temel doğrultusunda Muhibbî; sevgilisinin mahallesindeki yolu üzerinde can verip tenini o yolun toprağı hâline getirmediğçe, o yoldan yürüyüp geçen sevgilinin ayaklarını öpme fırsatını ele geçiremeyeceğini dile getirmektedir:

Can virüp ger râh-ı kûyında anun hâk olmasam

Bulmaz idüm ol şehün pâ-bûsına ben dest-res

(Yavuz - Yavuz, 2016: 764)

Toprağın yönünün âşıktan sevgiliye doğru olduğu durumu açık bir şekilde ortaya koyan bu örnek beyitten farklı olarak âşığın toprak aracılığıyla sevgiliye kavuşma isteğinin divan şairlerinin dillerinde daha estetik ve belîğ ifade şekilleri de dikkat çekmektedir. Aşağıda üç beyit bağlamında bunlardan bazıları üzerinde durulacaktır. Bunlara göre şair âşığın sevgilideki üç toprak hâli şöyledir:

1. Oyuncak Hâli

15. asır şairlerinden Ahmed Paşa'nın (ö. 1497)

Billah iy gam egleme hâk ile yeksân it beni

Oynaya hâkümle şâyed dil-ber oglandur henûz (Tarlan 2005: 248)

beytinde, firkat ve hicran gamından bir isteği vardır: Gamın daha fazla oyalanıp vakit geçirmeden kendisini öldürüp toprak/yerle bir etmesidir çünkü sevgili henüz çocuk denecek kadar küçük yaştadır ve daha toprakla oynamaktadır. Eğer âşık, sevgilinin büyüüp toprakla oynamayı bırakmasından önce ölüp toprağa karışırsa sevgilinin elinde oyuncak olma ihtimali söz konusudur. Bu dünyada sevgiliye vuslat yolu bulamayan âşık -öldükten sonra da olsa- onun ellerine ancak bu yolla kavuşabilmeyi hayal etmektedir.

Ahmed Paşa'nın -Fatih'in gözünden düşmesine de yol açtığı söylenen- genç delikanlı oğlanlara olan meylini de bu beyit çerçevesinde mübalağa ile görmek mümkündür ki burada artık oyun çağındaki bir oğlan çocuğundan bahsedilir. Şairin bu mübalağalı kurgu ile ifade ettiği asıl muradı hakkında şunu söylemek mümkündür:

Sevgili, buluş çağına erince zaten tarafıma bakıp benimle ilgilenmez; bundan dolayı, daha akli ermez bir çocukken benimle hemhâl olmasının da tek mümkün yolu ancak budur.

“Çoluk çocuğun elinde oyuncak olmak” deyimini her ne kadar olumsuz bir duruma işaret ediyorsa da o devirde Ahmed Paşa'nın âşık dilinde, ulaşılması arzu edilen bir hâlin hayalini şiirleştirmiştir.

2. Testi Hâli

16. asırda Fuzûlî (ö. 1556) de meşhur ve şaheser naatı *Su Kasidesi*'nde Allah'ın habibi, sevgililer sevgilisine kendi öz imkânları ile kavuşmanın bir yolunu şu beyitte dile getirmektedir:

Dest-bûsı arzusuyla ger ölürsem dostlar

Kûze eylen topragum sunun anunla yâra su (Akyüz vd. 2000: 32)

Dostlarına seslenen Fuzulî; onlardan, bu dünyada Hazreti Peygamber'in elini öpme istek ve iştiağı ile ölmesi durumunda bedeninin karıştığı topraktan bir çanak tas ya da testi yapmalarını, onunla da sevgiliye su vermelerini istemektedir. Bu yolla sevgili, tasta ya da testiden su içerken onu da öpmüş olacaktır. Şairin bu arzusunu “desti olup sevgilinin destini öpmek” şeklinde özetlemek mümkündür. Bu ince ve zekice kurgulanmış beytin muradı hakkında şunu da söylemek gerekir: Fuzûlî; kendi toprağından yapılmış tas

ya da testi ile sevgili Peygamber'in türbe toprağının sulanmasını istemekte, belki bu yolla onun ellerine ve dolayısıyla kucığına kavuşma imkânını bula-bileceğini ima yoluyla ifade etmektedir.

Şairin burada insanın oluşumundaki temel iki unsuru, toprağı ve suyu çanak-testi nesnesinde bir araya getirmiş olması da ayrıca manidardır. İnsan, tabiatında kuvvetli bir şekilde bulunan bu iki unsurdan ötürü testiye -kimi zaman da kadehe- teşbih edilir.

3. Sürme Hâli

18. asrın meşhur şairi Nedim (ö. 1730) ise kendisini sevgilinin gözlerindeki sürme olarak tahayyül etmekte, bu hayali

Hasret-i çeşmünle ben hâk-i siyâh olsam dahı

Baht âhir sürme-yi çeşm-i gazâl eyler beni (Macit, 1997: 351)

beyti ile billurlaştırmaktadır. Burada âşık Nedim sevgilisine hitaben şöyle demektedir: “Gözlerine duyduğum hasretin kederiyle ben ölüp kara toprak olsam da kaderim ve talihim benim toprağımı önünde sonunda bir ceylanın gözlerindeki sürme hâline getirir.” Beyitteki ceylan istiaresinden mura-dın *ceylan gözlü sevgili* olduğu açıktır; muhtemelen de şairin sevgilisi ceylan gözlüdür.

Diğer iki şairden farklı olarak Nedim'in bu beyitte; sevgiliye karşı minnetsiz ve umursamaz, mağrur edasını fark etmemek mümkün değildir. Nitekim sevgilisi ona acıyıp hayatta iken vuslata erme ve gözlerine bakma fırsatı vermese de o, ölüp toprağa karıştıktan sonra elbette ceylan gözlü -belki de başka bir- sevgilinin gözlerine sürme olacaktır.

“Gazâl” kelimesinin anlam evrenindeki karşılıkları arasında “ceylan yavrusu” da bulunmaktadır, kelime bu anlamının da etkisiyle “gençlik, tazelik” bildirmektedir. Bundan hareketle beytin derin anlam tabakalarında; Nedim'in, -her devirde çocuk denecek yaşta- genç sevgililerin gözlerinde sürme olarak ebediyet kazanıp yaşamaya devam etme arzusuna rastlamak da mümkündür.

Yukarıdaki beyitler etrafında düşünmekten hasıl olan sonuçlar şöyle hülâsa edilebilir:

Şair âşık toprakla hâlden hâle girmiş, toprakla hâlleşmiştir; hayatta iken sevgiliye hâlini arz edememiş, ölümünden sonra yine toprak vasıtasıyla sevgilisi ile hâlleşmek istemiştir.

Toprak, sevgiliye vuslatın önemli bir vasıtasıdır. Ölüp toprağa düşmeden, ölüp toprağa karışmadan âşığın sevgiliye kavuşması mümkün değildir. Belki tasavvufi bir yorumla ölmeden önce ölmeden, hayatta iken nefsi ve benliği öldürmeden, toprakla toprak gibi temizlenip pak ve saf olmadan sevgiliye tam vuslat söz konusu olamaz.

Kaynakça

- BAYRAM, Yavuz (2008), *Amasya'ya Vâli Osmanlı'ya Pâdişâh Bir Şâir: Adli Sultân İkinci Bâyezîd Hân-ı Velî (Hayatı-Şahsiyeti-Şâirliği-Dîvânının Tenkidli Metni)*, Amasya: Amasya Valiliği Yayınları.
- DOĞAN, Muhammet Nur (2014), *Fâtih Dîvânı ve Şerhi*, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Kenan AKYÜZ ve diğerleri (2000), *Fuzûlî Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- MACİT, Muhsin (1997), *Nedîm Divânı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- TARLAN, Ali Nihat (2005), *Ahmet Paşa Divanı*, İstanbul: MEB Yayınları.
- YAVUZ, Kemal - Orhan YAVUZ (2016), *Muhibbî Dîvânı -Bütün Şiirleri- (İnceleme-Tenkitli Metin)*, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.